

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.21+341.29+339.9

ГРАБИНСЬКИЙ М.І.

**СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА СУБ'ЄКТІВ
МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВОВІДНОСИН**

У статті розглянуто проблеми визначення суб'єктного складу сучасних міжнародних економічних правовідносин. Висвітлено наукові позиції щодо суб'єктів міжнародних економічних правовідносин та їх участі у цих відносинах. На підставі цього проведено аналіз та класифікацію таких учасників.

Ключові слова: міжнародне фінансове право, міжнародне економічне право, фінансово-кредитні відносини, міжнародні економічні правовідносини, суб'єкти міжнародного економічного права.

В статье рассматриваются проблемы определения субъектного состава международных экономических правоотношений. Освещаются научные позиции относительно субъектов международных экономических правоотношений и их участия в этих отношениях. На основании этого проводится анализ и классификация таких участников.

Ключевые слова: международное финансовое право, международное экономическое право, финансово-кредитные отношения, международные экономические правоотношения, субъекты международного экономического права.

In this article, we consider the problem of defining of the subjects of contemporary international economic relations. Scientific position on subjects of international economic relations and their participation in these respects is highlighted. Based on these such participants is analyzed and classified.

Key words: international financial law, international economic law, financial and credit relations, international economic and law relationship, subjects of international economic law.

Вступ. Питання щодо суб'єктів правовідносин у будь-якій галузі міжнародного публічного права завжди гостро поставало перед науковцями. Якщо у першій половині ХХ століття багато вчених, а найактивніше – радянські, стверджували, що єдиним суб'єктом міжнародного публічного права може бути лише держава [1], то вже на початку ХХІ століття мова йде про те, чи визнавати деякі юридичні особи приватного права (транснаціональні корпорації та банки) та людину як повноцінних суб'єктів міжнародного публічного права. Таким чином, упродовж століття в доктрині міжнародного права відбувся суттєвий поступ у питанні розширення кола суб'єктів міжнародного права.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення правового аналізу суб'єктів міжнародного права та їх ролі в сучасних міжнародних економічних правовідносинах, а також визначення суб'єктного складу цих правовідносин.

Результати дослідження. Міжнародне економічне право як одна з «наймолодших» галузей міжнародного права дуже гостро потребує визначення кола суб'єктів задля окреслення рамок правового регулювання галузі. Тому, на нашу думку, варто почати зі встановлення того, які суб'єкти міжнародного права можуть брати участь в міжнародних економічних правовідносинах.

Вітчизняні вчені стверджують, що суб'єкти міжнародного публічного права – це учасники міжнародних правовідносин, яким притаманні елементи міжнародної правосуб'єктності, а саме: вони здатні володіти та безпосередньо здійснювати міжнародні права та обов'язки, створювати норми міжнародного права та нести відповідальність за їх порушення, і до них можна віднести держави, міжнародні міждержавні організації, «нації, що прямують до своєї державності» або «держави у стадії утворення» та державоподібні утворення [2, с. 72].

Заслуговує на увагу позиція професора Мережка О.О., який вважає, що міжнародне співтовариство також визнається суб'єктом міжнародного права, проте воно поки не володіє прямою дієздатністю і його права можуть здійснюватися лише державами чи міжнародними організаціями [3, с. 67].

Однак, незважаючи на різні підходи до визначення кола суб'єктів міжнародного права, вітчизняні дослідники зазначають, що їх усіх можна поділити на первинні та похідні.

Первинними (або основними) суб'єктами міжнародного права є держави та нації, які борються за незалежність [4, с. 35]. Сюди ж можна віднести і державоподібні утворення.

Похідними (або вторинними) суб'єктами є міжнародні організації. Їх правосуб'єктність визначається міжнародним актом про створення цих організацій (зазвичай, статутом чи угодою) і є похідною від правосуб'єктності держав-учасниць. Обсяг прав і повноважень міжнародних організацій (в тому числі економічного характеру) визначається державами-засновниками [4, с. 35].

Держава як суб'єкт міжнародного економічного права має відповідати таким вимогам:

– постійне населення;

– визначена територія;

– уряд (влада);

правосуб'єктність, щоб вступати у відносини з іншими державами [5, с. 75].

З економічного боку можна виділити класифікації держав як суб'єкта міжнародного економічного права. Зокрема, за рівнем економічного розвитку їх можна поділити на економічно розвинуті країни та країни, що розвиваються [2, с. 427].

Також трапляється класифікація (за документами ООН та Світового Банку) на промислово розвинені країни, країни з перехідною ринковою економікою та країни, що розвиваються. Проте у статистичних документах ООН зазначається, що чіткого визначення цих понять немає і не може бути, оскільки вони насправді не відображають дійсного розвитку країн і, швидше, мають на меті регіональний поділ для простішого збору статистичних даних [6; 7].

Іншим суб'єктом міжнародного економічного права є *міжнародні міжурядові організації*. У літературі трапляється визначення міжнародної (міждержавної) організації як об'єднання держав, яке ґрунтується на основі міждержавного договору, створене для реалізації певних завдань (тобто створене з відповідною метою), у зв'язку з чим наділене системою постійно діючих органів, володіє автономними правами й обов'язками, відмінними від прав і обов'язків держав – членів організації, і її діяльність здійснюється згідно з загальновизнаними принципами та нормами міжнародного права [2, с. 288].

Деякі науковці надають трохи вужче визначення міжнародної організації як об'єднання суверенних держав, створене на основі міжнародного договору і статуту для виконання певних функцій, які мають систему постійно діючих органів, володіють міжнародною правосуб'єктністю і засновані відповідно до міжнародного права [8, с. 112].

Проте за своїм значенням та змістом ці два визначення є тотожними, адже правосуб'єктність визначається саме через права та обов'язки, завдання та мету часто можна ототожнювати з функціями, а норми міжнародного права у широкому значенні включають і принципи міжнародного права.

На основі цих визначень вітчизняні вчені пропонують розглядати міжнародні економічні організації як створені на основі міжнародної угоди відповідно до міжнародного права структурно-організовані, постійно діючі об'єднання суверенних держав, що координують їхню економічну політику в певних галузях та наділені для цього статусом суб'єкта міжнародного права [9, с. 271].

Але це визначення не є досконалим, адже не враховує характерних ознак предмета економічних відносин. Предметом економічної теорії є вивчення проблем економічних відносин, тобто відносин з виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів та послуг [10, с. 17].

Тому, зважаючи на вищевикладене, на нашу думку, варто запропонувати таке визначення:

Міжнародні економічні організації – це міжнародні міждержавні організації, основним завданням яких є регулювання на міжнародному рівні процесів виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів та послуг.

Фактично кожна міжнародну організацію сьогодні можна назвати економічною, адже так історично склалось, що будь-які міжнародні договори, попри свій основний об'єкт правового регулювання, мають своїм завданням регулювання політичних та економічних аспектів реалізації того чи іншого предмета міжнародних відносин. Але незважаючи на це, варто виділяти власне міжнародні економічні організації, для яких регулювання економічного аспекту міжнародних відносин є першочерговим завданням та основоположною метою.

Важливим залишається те, що міжнародні економічні організації мають не лише чітко визначені і сформульовані повноваження на здійснення певної діяльності та її координацію в економічній сфері, але й такі, що не були передбачені в установчому акті, не регулюються загальновизнаними нормами та принципами міжнародного права, але є необхідними для їх діяльності. Сьогодні обсяг правосуб'єктності міжнародних організацій економічного характеру має тенденцію до розширення, хоча і не втрачає свого функціонального характеру [11, с. 284].

Міжнародні економічні організації можна умовно поділити на дві групи:

– загальноекономічні організації, діяльність яких поширюється на вирішення широкого спектру економічних проблем;

– спеціалізовані економічні організації, діяльність яких зосереджена навколо обмеженого кола економічних питань [12, с. 32].

Міжнародні економічні органи в межах ООН можна поділити на:

– органи ООН;

– спеціалізовані економічні установи ООН;

– Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ);

– допоміжні органи Генеральної Асамблеї ООН [11, с. 267].

Роль міжнародних міжурядових організацій у міжнародних економічних правовідносинах активно досліджується і зарубіжними юристами-міжнародниками. Зокрема, Растіала К. зазначає, що міжнародне економічне право сьогодні цілком залежить від міжнародних організацій (таких як СОТ, ООН, МВФ, Світовий Банк та НАФТА), а суверенітет держав з економічних питань часто цими організаціями узурпується [13, с. 844–850].

Цікавим залишається питання участі *міжнародних неурядових організацій* у публічно-правових відносинах. Міжнародна неурядова організація – це будь-яка міжнародна організація, не створена на основі міжурядової угоди [14, с. 9].

Транснаціональні компанії та транснаціональні банки як спеціальний суб'єкт міжнародного економічного права є поки спірним у науці міжнародного публічного права.

Професор Дахно І.І. вважає, що транснаціональні компанії (ТНК) не є суб'єктами міжнародного економічного права [4, с. 35]. Професор Микієвич М.М. в свою чергу зазначає, що ТНК мають специфічний статус у міжнародному економічному праві, адже вони є учасниками міжнародних економічних правовідносин, за фінансовою потужністю часто складають конкуренцію державам, проте досі їх не можна назвати суб'єктами міжнародного економічного права [2, с. 430].

Так, дійсно, згідно з одним із підходів до визначення кола суб'єктів міжнародного публічного права, ТНК (на рівні із субнаціональними територіальними одиницями, людиною та деякими іншими суб'єктами) виступають учасниками міжнародних публічних правовідносин, але не є їх суб'єктами [2, с. 70].

Однак це положення суперечить загальним положенням теорії права, адже не можна бути учасником правовідносин, не будучи суб'єктом самого права [1, с. 85–86]. Тому всі учасники фінансово-кредитних правовідносин одночасно є їх суб'єктами. А отже, якщо ми визнаємо ТНК учасником міжнародних публічних економічних правовідносин, то маємо визнавати їх суб'єктами цих правовідносин.

Звісно, науковці намагаються пояснити участь ТНК з положенням про те, що межі їхньої правоздатності окреслені межами правосуб'єктності самих держав, але з цим важко погодитись. Державам під час укладення міжнародних договорів з економічних (в тому числі фінансово-кредитних) питань варто пам'ятати про потенційну небезпеку, яка полягає у тому, що такий потужний учасник, як ТНК може завдати значної шкоди економічній безпеці державі, зокрема на міжнародному рівні [15, с. 147; 16, с. 17–19; 17, с. 399]. А це в свою чергу є спричинене тим, що державі доволі часто може бракувати економіко-правових інструментів для впливу на більш економічно розвинуту ТНК.

Тому одним із аргументів проти визнання ТНК суб'єктом міжнародного економічного права є відсутність механізму ефективного та безпосереднього міжнародно-правового впливу (не через норми національного права) з боку світового співтовариства, однак, наприклад, ЕКОСОП ООН заснувала Центр по ТНК і Комісію по ТНК, у рамках яких було розроблено проект Кодексу поведінки ТНК [2, с. 430–431]. Однак, як показує практика, він не виконується, а натомість ділову поведінку регулюють самі ТНК за допомогою своїх внутрішніх документів.

Також в науці міжнародного права можна натрапити на специфічну назву суб'єктів міжнародного економічного права – економічні оператори [18, с. 69]. Але така термінологія суперечить національному законодавству (а саме митному праву).

У фінансово-кредитних відносинах учасників, що представляють інтереси держави як суб'єкта цих відносин, за їх функціональним призначенням можна поділити на такі категорії:

– позикодавці (кредитори) – суб'єкти, що надають позичальникам гроші у користування (зазвичай ці кошти виділяються на інвестиційні проекти, які мають позитивно вплинути на розвиток та трансформацію економічної, соціальної, правової, екологічної та інших сфер суспільного життя);

– позичальники (боржники) – суб'єкти, що потребують фінансових вкладень (інвестицій), якщо вони бажають покращити вищезгадані сфери суспільного життя, проте коштів, якими розпоряджаються позичальники, не вистачає;

– донори – суб'єкти, що виділяють кошти, які є предметом фінансування інвестиційних проектів (наприклад, наявність таких суб'єктів передбачена у Рамковій угоді щодо грантів технічної допомоги між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку від 14 січня 1998 р. [19]);

– гаранті – суб'єкти, що забезпечують виконання фінансово-кредитного зобов'язання боржником;

– контролери – суб'єкти, що здійснюють безпосередній контроль за виконанням кредитних та інвестиційних договорів (наприклад, наявність такого суб'єкта описана у Посібнику для активістів Центру інформації про банки [20, с. 9]);

– посередники – суб'єкти (зазвичай міжнародні економічні організації), що акумулюють кошти різних держав чи приватних фондів із метою їх подальшого вкладення (інвестування), знаходять певного кредитора чи боржника стосовно визначеного наперед інвестиційного проекту або ж вчиняють інші посередницькі дії.

Цей список можна продовжити іншими суб'єктами, що здійснюють політично-правову участь у фінансово-кредитних відносинах у міжнародному публічному праві. На прикладі України: прийнявши 3 червня 1992 року Закон України «Про вступ України до Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Міжнародної асоціації розвитку та Багатостороннього агентства по гарантіях інвестицій», Верховна Рада України визначила, що:

– суб'єктом, уповноваженим підписувати та депонувати будь-які документи, необхідні для участі у МВФ є Міністерство фінансів України або інша особа, уповноважена Кабінетом Міністрів України [21, ст. 3];

– суб'єктом, уповноваженим виконувати будь-які зобов'язання щодо участі України в цих організаціях, є Кабінет Міністрів України [21, ст. 3];

– суб'єктом, уповноваженим сплачувати або вносити іншим чином платежі до МВФ чи будь-якої організації групи Світового Банку, є Кабінет Міністрів України [21, ст. 4];

– суб'єктом, уповноваженим випускати в обіг цінні папери, що є необхідні для участі України у МВФ чи будь-якої організації групи Світового Банку, є Національний банк України [21, ст. 4];

– фінансовим агентом (відповідно до статті 5 розділу I Угоди МВФ, статті 3 розділу II Угоди МБРР, статті 4 розділу X Угоди Міжнародної фінансової корпорації, статті 6 розділу X Угоди Міжнародної асоціації розвитку і статті 38 Конвенції про створення Багатостороннього агентства по гарантіях інвестицій) є Міністерство фінансів України [21, ст. 5];

– суб'єктом, уповноваженим отримувати кошти на будь-яку суму, що має бути сплачена або переведена до України під час здійснення операцій відповідно до всіх без винятку статей угод МВФ або МБРР, є Кабінет Міністрів України [21, ст. 6];

– банком-депозитарієм будь-яких сум МВФ чи будь-якої організації групи Світового Банку на території України є Національний банк України [21, ст. 7].

Перелічені вище суб'єкти забезпечують участь України в міжнародних фінансово-кредитних відносинах як публічних, так і приватних. І тому варто звернути увагу на розподіл, запропонований Світовим Банком, за яким усі відносини, що здійснюються через МБРР та МАР, є за своєю природою публічними. Відносини, що здійснюються через МФК та БАГІ, є приватними. Міжнародний центр із врегулювання інвестиційних спорів, що є так званим «п'ятим органом Світового Банку» за своїми цілями виступає арбітром між інвесторами та урядами із врегулювання розбіжностей, тому відносини з ним мають як публічний, так і приватноправовий характер [20, с. 7].

Варто зазначити, що гаранті та посередники не є обов'язковими учасниками фінансово-кредитних відносин, проте їх роль у фінансово-кредитних відносинах зазвичай є вагомою. Також важливим є те, що певний суб'єкт може виконувати кілька «ролей» одночасно. Наприклад, Міжнародний банк реконструкції та розвитку є кредитором та посередником одночасно, адже кошти, які надаються в кредит під виконання інвестиційних проектів, є залученими від інших держав-учасниць МБРР [22].

Висновки. Таким чином, проаналізувавши коло суб'єктів міжнародних економічних правовідносин можна зробити такі висновки:

1. Первинними суб'єктами міжнародного економічного права виступають держави, нації, що борються за незалежність, та державоподібні утворення. Похідними суб'єктами є міжнародні організації та транснаціональні компанії та банки.

2. У міжнародних економічних правовідносинах беруть участь як міжнародні економічні організації, так і інші міжнародні міждержавні організації в межах своєї компетенції.

3. За функціональним призначенням можна виділити такі суб'єкти міжнародних економічних правовідносин: кредитори, боржники, донори, гаранті, контролери, посередники, а також національні урядові суб'єкти, що забезпечують участь держави в міжнародних економічних відносинах.

4. Транснаціональні компанії та банки є спеціальними суб'єктами міжнародного економічного права, оскільки мають особливий вплив на публічні міжнародні економічні відносини. Але питання правового закріплення їх правосуб'єктності у міжнародному економічному праві залишається відкритим.

Список використаних джерел:

1. Тарасов О.В. Суб'єкт міжнародного права: проблеми сучасної теорії : [монографія] / О.В. Тарасов. – Х. : Право, 2014. – 512 с.

2. Міжнародне публічне право : [підручник] / за ред. В.М. Репецького. – К. : Знання, 2011. – 437 с.
3. Мережко О.О. Право міжнародних договорів: сучасні проблеми теорії та практики : [монографія]. – К. : Таксон, 2002. – 344 с.
4. Дахно І.І. Міжнародне економічне право : [курс лекцій]. – К. : МАУП, 2003. – 160 с.
5. Malanczuk P. Akehurst's Modern Introduction to International Law / P. Malanczuk. – London and New York: Routledge, 1997. – 449 p.
6. Composition of macro geographical (continental) regions, geographical sub-regions, and selected economic and other groupings [Electronic resource]. – Mode of access : <http://unstats.un.org/unsd/methods/m49/m49regin.htm#ftnc>.
7. Standard Country or Area Codes for Statistical Use [Electronic resource]. – Mode of access : <http://unstats.un.org/unsd/methods/m49/m49.htm>.
8. Боринець С.Я. Міжнародні валютно-фінансові відносини : [підручник]. – 5-те вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2008. – 582 с.
9. Вільчак Я.М. Поняття та класифікація спеціалізованих економічних установ системи ООН / Я.М. Вільчак // Університетські наукові записки. – 2006. – № 1(17). – С. 266–272.
10. Аналітична економія: макроекономіка і мікроекономіка : [навч. посіб.] : у 2 кн. / за ред. С. Панчишина і П. Островерха. – К. : Знання, 2006– . – Кн. 1 : Вступ до аналітичної економії. Макроекономіка. – 2006. – 723 с.
11. Вільчак Я.М. Особливості договірної правоздатності міжнародних економічних організацій (на прикладі системи ООН) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / Я.М. Вільчак ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2009. – 18 с.
12. Воронкова А.Е. Міжнародні економічні організації : [навчальний посібник] / А.Е. Воронкова, Л.В. Срохіна, Л.І. Рябенко. – К. : ВД «Професіонал», 2006. – 352 с.
13. Raustiala K. Rethinking the sovereignty debate in international economic law / K. Raustiala. – Journal of International Economic Law 6.4, 2003. – P. 841–878.
14. Чевичалова Ж.В. Міжнародні організації як суб'єкти міжнародного приватного права / Ж.В. Чевичалова // Теорія і практика правознавства. – 2014. – Вип. 2(6). – 12 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tlaw.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/Чевичалова.pdf>.
15. Фединяк Г.С. Міжнародне приватне право : [підручник] / Г.С. Фединяк, Л.С. Фединяк. – К. : Атіка, 2009. – 500 с.
16. Фединяк Г.С. Правосуб'єктність транснаціональних корпорацій у час глобалізаційних процесів (аспекти міжнародного права та міжнародного приватного права) : [монографія] / Г.С. Фединяк. – К. : Атіка, 2007. – 200 с.
17. Фединяк Г.С. Доцільність використання принципів універсальної і спеціальної правоздатності до учасників транснаціональних корпорацій / Г.С. Фединяк // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / редкол. : С.В. Ківалов, Л.І. Кормич, М.А. Польовий ; ОНЮА, Південноукр. центр гендер. проблем. – Одеса, 2009. – Вип. 37. – С. 397–400.
18. Мережко А.А. Введение в философию международного права. Гносеология международного права. – К. : Юстиниан, 2002. – 192 с.
19. Рамкова угода щодо грантів технічної допомоги між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку від 14 січня 1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/996_013.
20. Основные сведения о Всемирном Банке // Пособие для активистов. Bank Information Center [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.bicusa.org/wp-content/uploads/2013/01/Toolkit_Russian_Chapter_1.pdf
21. Про вступ України до Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Міжнародної асоціації розвитку та Багатостороннього агентства по гарантіях інвестицій : Закон України від 18 серпня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 33. – Ст. 474.
22. Статті Угоди 1945 р. (Про Міжнародний Банк Реконструкції та Розвитку) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996_028/page.